

Ibn Miskawayh og frásögn hans af innreið víkinga í Kákasusfjöllum árið 943

Verk arabískra og persneskra sagnaritara og landfræðinga á miðöldum hafa að geyma margvíslegar heimildir um ferðir víkinga í Suður- og Austur-Evrópu. Sum þeirra voru rituð í Al-Andalus, veldi múslima á Spáni og í Portúgal, og greina frá herferðum þeirra víða á Íberíuskaga. Þar stendur upp úr frásögn af árás þeirra árið 844 á Sevilla, sem var eitt höfuðvígi múslima á Spáni. Víkingar, sem múslimarnir þar nefndu *majus*¹, sigldu þá upp Guadalquivir og komu sér fyrir á eyju (Isla Menor) í grennd við borgina. Þaðan héldu þeir í sínar hefðbundnu ránsferðir og tóku Sevilla allt að því í gíslingu í heila viku. Þegar múslimar höfðu náð vopnum sínum og aukið herlið sitt tókst þeim að brjóta innrás víkinganna á bak aftur og reka þá aftur niður ána út á Miðjarðarhafið. Abd ar-Rahman II, sem þá var emír² yfir Al-Andalus, styrkti til muna varnir gegn slíkum árásum upp úr því.

Flest verkanna vitna þó um ferðir víkinga austur á bóginn, til Konstantínópel og enn austar, til Kaspíahafs og Kákasusfjalla. Elsta arabíska heimildin sem hefur varðveist um slíka ferð er frá miðri níundu öld og lýsir för þeirra alla leið til Bagdad. Þangað komu þeir eftir að hafa siglt yfir Kaspíahaf frá Volguósum til Djurdjan á suðausturströnd Kaspíahafs og þaðan héldu þeir áfram með vörur sínar á úlfaldabaki til höfuðborgar veldis múslima, kalífatsins.³

1 Arabar notuðu orðið *Majus* upphaflega um þá sem voru zarabústratrúar en merking orðins breyttist í tímans rás og var notað almennt yfir heiðingja, þá sem ekki voru múslimar, gyðingar eða kristnir.

2 *Emír* á arabísku má yfirleitt leggjast að jöfnu við prins.

3 Ibn Khurradadhbih, *Kitab al-masalik wa 'l-mamalik*, 154–55.

Arabískir og persneskir rithöfundar í Mið-Austurlöndum notuðu yfirleitt heitið Rús (arab. al-Rus) yfir norræna menn í austri. Þegar leið á tíundu öld fjölgaði mjög þeim verkum þar sem þeirra er getið og gefa þau okkur nokkuð heildstæða mynd af ferðum þeirra og þeim pólitíska og menningarlega heimi sem þeir hræðust í allt fram á elleftu öld. Hinn mikilvirki og áhrifamikli fræðimaður Al-Mas‘udi segir frá víkingum á fjölmörgum stöðum á Kákasus-svæðinu og við Kaspíahaf. Þannig greinir hann frá því að Rús hafi siglt um Azovshaf og Kaspíahaf og jafnvel að einn hópur þeirra hafi haft aðsetur í borginni Itil, sem um miðja tíundu öld var höfuðból Khazara.⁴ Khazarar þessir voru af túrkískum meiði og höfðu stýrt miklu veldi norður af Kákasus allt frá fyrri hluta sjöundu aldar.

Ein síðasta samtímaheimildin sem til er um víkinga, eða Rús, á þessum slóðum er *Saga Shirvan og Darband*, sem er samantekt um helstu atburði samnefndra héraða á tíundu og elleftu öld. Shirvan-hérað er nú í austurhluta Azerbajjan og Darband er borg aðeins norðar við Kaspíahafið í lýðveldinu Dagestan sem nú tilheyrir Rússlandi. Þessi heimild getur þess að Rús hafi ítrekað komið héraðshöfðingjum til aðstoðar í hernaði.⁵

Frægust arabískra heimilda um víkinga í austurvegi er þó án vafa frásögn Ibn Fadlan af Rús sem hann hitti á bökkum Volgu í sendiför sinni til konungs hinna svokölluðu Volgu-Búlgara.⁶

1. Miskawayh og *Tajarib al-Umam*

Kaflinn sem hér birtist fjallar um herferð víkinga til borgarinnar Barda í Kákasusfjöllum, þar sem nú er Azerbajjan. Höfundurinn, Ahmad ibn Muhammad ibn Ya‘qub ibn Miskawayh, fæddist um 940 í Rayy í Persíu, rétt hjá þar sem nú er borgin Teheran. Hann gegndi stöðu ritara og yfirmanns bókasafns í Bagdad, sem þá var undir stjórn svokallaðra Búyida. Þeir höfðu náð völdum af hinu mikla ættarveldi Abbasíða, sem höfðu ráðið ríkjum í kalífatinu frá

4 Al-Mas‘udi, *Muru‘ al-ahbab*, ritstjóri Abd Al-Amir ‘Ali Muhanna, I. bindi (Beirút, 1991), 190.

5 *History of Shirvan and Darband*, V. Minorsky ritstýrði og þýddi. (Cambridge: Cambridge University Press, 1958), 45.

6 Sjá Þórir Jónsson Hraundal, „Með Víkingum við Volgubakka: ferðabók Ibn Fadlan“, 151–155.

750. Eins og margir af samtímamönnum sínum skrifaði Miskawayh um mörg ólík efni en mest þó um heimspeki og sögu. Hann var vel tengdur inn í hirð Búyida og það veitti honum góðan aðgang að helstu áhrifamönnum ríkisins og upplýsingum um gang mála á sviði stjórn mála og hernaðar bæði innan veldis múslima og utan þess.⁷

Verk Miskawayh, *Tajarib al-umam wa Ta'aqib al-himam* (ísl. *Örlög þjóðanna og árangur erfðis*), er óvenjulegt meðal arabískra samtímaheimilda en það líkist meir annálaskrifum sem tíðkuðust í Evrópu um svipað leyti. Ólíkt hinum áhrifamikla fyrirrennara sínum Tabari, sem lagði megináherslu á að safna saman gögnum og leggja þau fram í heild sinni í réttri röð, þá skrifar Miskawayh á mun líflegri og dýnamískari hátt. Hann lítur á söguna og sagnaritun sem hugmyndafræði þar sem fyrirætlanir mannsins kristallast og þangað sem hinn vitri maður getur sótt dýrmæta þekkingu.

Miskawayh er einnig óvenju veraldlegur í skrifum sínum: Hann gerir afar lítið úr þjóðsagnakenndu efni eða kraftaverkum, ræðir í engu sköpunarsöguna eða spámenn biblíunnar og lítur sömuleiðis framhjá rabbínískum bókmenntum gyðinga en þessi viðfangsefni má finna í meiri eða minna mæli hjá samtímahöfundum. Í umfjöllun sinni um Múhamed spámann lætur hann duga nokkrar málsgreinar sem aðallega tengjast sögu Persíu en þá sögu rekur hann nokkuð ítarlega. Skýrist það að einhverju leyti af því að Búyidar voru af persneskum uppruna og það þjónaði hagsmunum þeirra að hafa mikilvægi og framlag forfedra sinna í hávegum. Á þessum tíma, þ.e. á síðari hluta tíundu aldar, hafði barátta persneskra múslima gegn Aröbum eflst til muna og persneskar bókmenntir tóku að setja mark sitt á menningarheim Mið-Austurlanda. Miskawayh lauk verki sínu líklega um 979 en lést í hárri Elli árið 1030.

2. Barda

Þó svo að borgin Barda láti nú lítið yfir sér gegndi þar öðru máli um á miðri tíundu öld. Á þeim tíma var borgin einn helsti versl-

7 C. Edmund Bosworth, „MESKAWAYH, ABU 'ALI AḤMAD“, *Encyclopædia Iranica* <http://www.iranicaonline.org/articles/meskawayh-abu-ali-ahmad> (sótt 17.11. 2021).

unarstaður Kákasushéraðs. Þar bjó fólk af ólíkum uppruna sem aðhylltist ólík trúarbrögð og þangað komu kaupmenn víðvegar að, frá löndum múslima sem og austrómverska heimsveldinu. Þarna stunduðu menn ræktun ávaxta, grænmetis og kryddjurta en eitt af því sem hefur mögulega dregið víkinga þangað fremur en annað var silki. Landfræðingurinn Ibn Hawqal ritaði um 970:

Barda er fjölmenn og blómleg borg, þar eru ræktarlönd og margir ávextir. Fyrir utan Rayy og Isfahan [borgir í Íran] ... finnast ekki stærri, fegurri eða indælli borgir en Barda. ... [Þar nærri] er Andarab, með fjölmörgum jurtagörðum og blómagörðum. Ávextir þeirra eru framúrskarandi, heslihnetutrén betri en þau sem vaxa í Samarkand og kastaníuhneturnar betri en þær sem vaxa í Sýrlandi. Fíkjurnar í Barda eru þær bestu sem fyrirfinnast. Þar vaxa einnig mórberjatré og silki er sent þaðan til Khuzistan og Írak.⁸

Barda hafði augljóslega mikið aðdráttarafl á þessum tíma en það má líka skoða innreið víkinga í borgina árið 943 í víðara samhengi. Allt frá öndverðri tíundu öld höfðu þeir stundað verslun og viðskipti – og ránsferðir – á svæðum sem náðu frá suðvesturströnd Kaspíahafs austur til Kákasusfjalla og allt norður til Búlgar, þar sem áin Kama rennur í Volgu. Margar þjóðir á þessum slóðum snerust til íslams-trúar á tíundu öld og aukinn samgangur við veldi múslima hafði aukið velsæld þeirra til muna, eitthvað sem líklegt var að víkingar tækju eftir.

Það var svo árið 943 sem þeir lögðu til atlögu og sigldu upp eftir ánni Kur sem streymir út í Kaspíahaf. Um það bil tíu kílómetrum frá Barda eru ármót, þar sem Terter-áin sameinast Kur. Að sögn Miskawayh lögðu Rús skipi sínu við árbakka, mögulega við þau ármót, en hugsanlega hafa þeir siglt lengra upp Terter til að komast nær Barda, á stað sem á þeim tíma nefndist Mubarakí. Þar sigruðu þeir varnarher sem Marzuban bin Muhammad stýrði og náðu Barda á sitt vald. Samkvæmt Miskawayh leyfðu þeir íbúunum að halda trú sinni svo lengi sem þeir viðurkenndu vald víkinganna. Einhverjir létu óánægju sína í ljós, hreyttu í þá ókvæðisörðum og

8 Ibn Hawqal, *Kitab surat al-ard*, Bibliotheca Geographorum Arabicorum II, ritstjóri J. H. Kramers (Leiden: Brill, 1967), 333.

köstuðu í þá steinum. Íbúunum var þá skipað að hverfa á brott en þegar því var ekki hlýtt tóku Rús til við að lífláta fólk eða taka það í gíslingu svo það mætti fríkaupa sig gegn lausnargjaldi, svipað og tíðkaðist víða annars staðar þar sem víkingar gerðu strandhögg. Í Barda dvöldu víkingar um nokkurt skeið, líklega marga mánuði, en biðu fremur snautlegan ósigur eftir að hafa fengið magakveisu sem lagðist á lið þeirra eftir að hafa borðað ónýta ávexti. Múslimarnir sættu lagi og hófu að fella þá og er frásögn Miskawayh af þeim síðasta sem féll dramatísk: Hann hafði forðað sér undan árásarmönnunum upp í tré en í stað þess að láta þá ná sér veitti hann sjálfum sér banahöggið.

Ekki er að fullu ljóst hvað vakti fyrir víkingum þegar þeir réðust inn í Barda. Hugsanlega voru þeir að leita að samastað til lengri tíma, eða mögulega var þetta eitt strandhöggið enn sem einfaldlega dróst á langinn vegna þess að mótstaðan var meiri en þeir höfðu gert ráð fyrir. Hvernig sem það kann að hafa verið er ljóst af arabískum heimildum að víkingar voru vel kunnugir staðháttum eftir að hafa dvalist og ferðast um áratuga skeið á þessu slóðum. Frásögn Ahmad ibn Muhammad ibn Ya‘qub ibn Miskawayh er í öllu falli dýrmætt innlegg í sögu víkinga í austurvegi.